

Радомир В. ИВАНОВИЋ*

ЛАЛИЋЕВО ТУМАЧЕЊЕ ЕТНОЛОШКО-КЊИЖЕВНЕ
МОНОГРАФИЈЕ СТЕВАНА ДУЧИЋА
(Прилој архивистици)

„Памћење је човеку друга домовина.”

Иво Андрић

Сажетак: Најновија студија о М. Лалићу написана је са циљем да послужи као финале монографије о Стевану Дучићу (Подгорица, 2022). Састављена је од пет дјелова: „О односу продукционог и рецептивног модела”, „Племенски човек као природно и друштвено биће”, „Неуништиви језик као спона конкретне и виртуелне стварности”, „Биљежака” и „Пишчевог аутографа” (првих девет страница).

У првом дијелу аутор се бави Лалићевом стваралачком метаморфозом (три етапе у продукционом и пет етапа у рецептивном моделу). У другом анализира пишчева запажања о човеку као природном и као друштвеном бићу, на теоријском нивоу. Трећи дио је посвећен примијењеној равни проучавања, посебно дефиницији хибридне форме „етнолошко-књижевна проза”. У четвртном су саопштени извори, грађа, примарна и секундарна литература, док пети дио представљају почетне странице Лалићевог аутографа (укупно их има 42), до данас потпуно непознатог пишчевог роковника бр. 33, коме би требало припојити и свеску бр. 35.

Кључне ријечи: полиграфија, полиисторија, етнологија, фолклористика, етимологија, коментари, хибридизација форми, родова и жанрова

* Академик Радомир В. Ивановић, инострани члан ЦАНУ

1. О ОДНОСУ ПРОДУКЦИОНОГ И РЕЦЕПТИВНОГ МОДЕЛА

У недугом, али веома инспиративном огледу „Лектира Михаила Лалића” Бранка Поповића, једног од водећих лалићолога, критичар је на самом почетку записао: „Кад сам недавно прегледао свеколике Лалићеве читалачке записе, био сам изненађен њиховом обимношћу, зачуђен тематском разноврсношћу и безмало задивљен исцрпношћу и систематичношћу. Они који су истраживачки проучавали Лалићево књижевно дело, знали су да иза таквог уметничког домета не стоји само велика даровитост него и велики рад и примерна — да тако кажемо — књижевно-уметничка ученост”. У продужетку огледа Поповић пише да је Лалић „целог живота читао и учио, *зайисивао* антологијске делове прочитаног” и да је након читања веома помно размишљао о „смислу употребе и функционализовања прочитаног у његовој приповедачкој уметности”. Лалић нам је, закључује аутор, оставио у књижевно наслеђе преко 80 свезака, биљежница, календара и роковника, као и двадесетак свезака мањег формата, што укупно чини 97 рукописа.¹

Деценију и по касније, у књижевноисторијској студији „Свјетлост архивираних и објављених рукописа” приређивач књиге — *Лалићеве њесме и њоеме у њрвој фази сѡварања (Свеске 1–2)*, 2021, Мила Медиговић Стефановић саопштила је драгоцене „Напомене приређивача” (стр. 371–397) и том приликом по први пут објавила садржину свих Лалићевих прочитаних књига (97 свезака).² Ауторка је прегледно и педантно навела читав низ до сада непознатих

¹ Наведени Поповићев оглед први пут је објављен у часопису „Нова Зора” (Билећа), 2004, а посљедњи пут је прештампан у књизи — *Лалићеве њесме и њоеме у њрвој фази сѡварања (Свеске 1–2)*, ЦАНУ, Подгорица, књ. 26, 2021, стр. 407–412.

Више о Поповићу као лалићологу видјети у избору — *Машића и мудросѡи*, Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2016, стр. 328. Први дио избора студија и огледа — „Допринос лалићологији” изабрао је и предговор написао Р. В. Ивановић, а други дио — „Допринос науци о књижевности” и поговор Живко Ђурковић. „Библиографију” и „Селективну библиографију” саставила је Бранка Драгосавац (стр. 301–324, библиогр. јединица 122).

² Позната као библиолог, литературолог, архивиста и културолог, М. Медиговић Стефановић задужила је савремену лалићологију тиме што је са-уредник постхумног издања: *Михаило Лалић — Међурајино књижевно сѡваралашићво: ѡезија, ѡроза и крићшика (1935–1941)*, Удружење писаца Крагујевца — Завичајно

података: а) да је прве 73 биљезнице, роковнике и свеске нумерисао сâм писац, а остали дио (од 74 до 97) Бранко Поповић; б) да је први дио рукописне заоставштине средила Славица Илић, а други дио архивар Бранко Маслушић; в) да је први дио рукописне грађе Архиву САНУ предат 1988, а други дио тек 2004. године и г) да су за тематику и мотивику, односно проблематику и апоретику којом се бавим у овој студији најинтересантнији: роковник бр. 33 и свеска бр. 35. У роковнику 33 Лалић је записао читалачке импресије о Дучићевој књизи — *Живош и обичаји њлемена Куча* (приредио Јован Ердељановић, Београд, СКА, 1931, стр. XIV + 596), а у свесци 35 о Дучићевом корпусу састављеном од 51 махом лирске и лирско-епске пјесме.

Посматрано са становишта савремене филозофије и психологије стварања, а када је у питању обрада основних премиса продукционог и рецептивног модела, савремени лалићолози сагласни су у томе да постоји пет таквих етапа. Прве три се односе на пишчев књижевни опус издан за живота (1935–1992), а остале двије на постхумни период. *Прва* етапа обухвата период од три и по деценије (1935–1970), *друга* период који слиједи (1971–1983), *трећа* посљедњу деценију живота (1985–1992), *четврта* од 1994. до 2008, а *петта* од 2009. до данас (2021). О развојним етапама у оба модела писао сам опширно и систематично у студији „Стваралачке метаморфозе Михаила Лалића (Прилог филозофији и психологији стварања)”, објављеној као предговор Лалићевој књизи *Прушом њо води (Љејошис књије)*, књизи која представља уједно и прилог критичком издању Лалићеве фрагментарне, мемоарске и медитативне прозе (издање Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица, књ. 24, 2019, стр. 7–27).³

удружење „Комови”, 2014, стр. 248. Видјети ауторкин поговор „Архивирана књижевна биографија” (стр. 197–212).

³ У периоду од 1974. године до данас аутор ове студије објавио је више монографија и књига студија и огледа: *Романи Михаила Лалића* (Београд, 1974), *Писање као судбина: њејшика Михаила Лалића* (Сремски Карловци, 1994), *Михаило Лалић* (Бијело Поље — Нови Сад, 2003), *Стваралачки узори и изазови (Њејош — Андрић — Лалић)*, Подгорица, 2015. и *Ениџме и њарадиџме у гјелу Михаила Лалића* (Подгорица, 2016). Аутор овог прилога, заједно са М. Лалићем, приредио је књигу — *Пијави њосао сџисајџеља: разјовори о књијама између 1962. и 1984. њодине*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1997, стр.

Бавећи се лалићологијом пуних шест деценија (у стручној, научној, педагошкој и културолошкој области), настојао сам да у што већој мјери допринесем афирмисању пишчевог драгоцјеног и жанровски разноврсног опуса. То су чинили и други лалићолози. Бранко Поповић је издао збирку приповједачке прозе — *Ойраишања није дило* (Београд, 1994), као и пишчеву аутобиографију *Epistolae seniles (Сџарачке њосланице)*, Београд, 1995; заједно са сарадницима издао сам књигу Лалићевих разговора — *Пиџави њосао сџисаџеља* (Подгорица, 1997) и М. Лалић — *Међураињо књижевно сџваралаишџво: њроза, њоезија, криџика (1935–1941)*, Крагујевац, 2014, и *Пруџом њо води (Љеџоџис књиие)*, Подгорица, 2019; Крсто Пижурица је издао *Неџознаџи Лалић: књииа њриказа, оџеда, њорџреџа, сџџудија М. Лалића* (Подгорица, 1999); а Мила Медиговић Стефановић — *Лалићеве њјесме и њоеме у њрвој фази сџварања (Свеска 1–2, ЦАНУ, 2021, стр. 368)*. Послије пишчеве смрти издато је неколико књига, од којих убрајам: *Branko Popović — Versions d’une oeuvre litteraire* (L ausanne, Liage d’Homme, 1998, p. 104); Татјана Бечановић — *Поеџика Лалићеве џрилоџије (Зло њрољеђе, Лелејска џора и Хајка)*, ЦАНУ, Подгорица, 2006, стр. 220; Петар Рмуш — *Приџовијеџке Михаила Лалића* (УКЦГ, Подгорица, 2014, стр. 180, докторска дисертација) и Зора Јестровић — *Књижевна судница Михаила Лалића (Аџџокриџика револуџије)*, ЦАНУ, књ. 22, 2019, стр. 344.⁴

На крају уводног излагања о односу продукционог и рецептивног модела понудио бих два закључка која се сама собом намећу:

— *Први* се односи на познату истину да Лалић припада типу стваралаца и мислилаца које су стари Грци називали *џолиџрафџима* или *џолихисџџориџима* (Лалић се са неједнаким успјехом бавио

280. Разговоре је сакупио Јевто М. Миловић, М. Лалић их је темељно прегледао, редиговао и дао нове наслове, а Р. В. Ивановић је приредио Зборник радова *Михаило Лалић — сџо џодина од рођења (1914–2014)*, 2015, стр. 398. У Зборнику је по први пут објављен пишчев аутограф из *Свезака 1–2* (стр. 347–390).

⁴ Посебан подстицај продукционом и рецептивном моделу тумачења и разумијевања дјела пружила је прва комплетна, персонална и аноативна библиографија, са мноштвом важних информација — *Био-библиџрафија Михаила Лалића* (ФЦЈК — Матица црногорска, Цетиње, 2014), чији су аутори: Нада Драшковић, Петар Кривокапић и Добрило Аранитовић. Она је објављена на 1135 страница, а садржи 6641 библиографску јединицу, од којих 392 припадају аутору овог прилога.

поезијом, приповијеткама, романима, писањем сценарија за краткометражне и дугометражне филмове, драмом и драматизацијама, путописима, репортажама, есејистиком, критиком, полемиком, публицистиком и епистографијом). Најкраће речено, Лалића интересују све врсте књижевних и научних области, под претпоставком да употпуњују фонд дотадашњег пишног сазнања, односно да му проширују и продубљују хоризонте стваралачких искустава. У ту сврху он више од било којег савременог писца пише нове верзије дјела (од почетка романа *Свагда*, преко антологијског романа *Лелејска њора*, до књиге мемоарско-медитативне прозе *Прућом њо води*, 1951–1992).

— *Дрући* се односи на методе, методiku и методологију примјену у рецептивном моделу. Као што сам раније тврдио, Лалић често и досљедно примјењује три процеса преузета из грчке естетике — *џроцес синерџије* (употреба различитих врста стваралачке енергије), *џроцес еуџимије* (низови изненадних открића) и *џроцес ениџелехије* (избор више сврха или сврховитости). Тиме се у великој мјери може тумачити пишно вербално залагање за „интегрални реализам” као тип стварања који истовремено користи и позитивне и интуитивне резултате митова, магије, фантастике и ониристике.

Најкраће речено, Лалић је сагласан са мишљењем Умберта Ека о „отворености дјела”, као и са мишљењем Карла Р. Попера о „отворености друштва”. Попут Ека, он узима читаоца као коаутора, као реалног и виртуелног са-ствараоца овлашћеног да вреднује и превреднује књижевно и друге врсте вреднота у дјелу. Од три врсте интенционалних лукова Лалић је као водећи изабрао — *intentio lectoris*, а од три врсте процеса у развоју књижевне умјетности — принцип *иновације* (попут Томаса Мана), запостављајући притом, свјесно и вољно, два преостала принципа (*модернизације* и *радикализације*). Пресудан је у свему метод који брине о равномјерности традиције и модерне, односно, пресудни су: збир дарова које писац посједује и сврха циљева које остварује.⁵

⁵ У студији о Лалићевим стваралачким метаморфозама записао сам: „Нови историчари идеја су сагласни у мишљењу, подржавајући становишта семиолога У. Ека, да *синерџија* служи дефинисању лука *intentio auctoris*; да *еуџимија* служи процесу дефинисања лука *intentio operis*; а да *ениџелехија* служи за дефинисање лука *intentio lectoris* (стр. 23). Сам Лалић се супротстављао теорији

2. ПЛЕМЕНСКИ ЧОВЈЕК КАО ПРИРОДНО И ДРУШТВЕНО БИЋЕ

Савремени критичари сматрају да се цјелокупна тематика, проблематика и апоретика може проучавати у три концентрична круга расправе. *Први* се односи на основне карактеристике и културолошке процесе који доминирају *Исцоком* као аморфном и *Зайагом* као кристалном цивилизацијом. *Дрући* обухвата расправу о односу *нараиивне* (патријархалне) и *скриийивне* (цивилизацијске) културе, док *Трећи* тип расправе обухвата однос *џрађанској* (урбаног) и *руралној* (сеоског) типа културе. Осим тога, веома је значајан *Медишерански ииий кулџуре*, који обухвата четири полуострва на југу Европе (Иберијско, Апенинско, Балканско и Кримско), сјевер Африке и запад Азије, познат као Левант (источно Средоземље), подручје у коме се читује оно броделовско „прожимање култура” („котао народа”), којим доминира *Древна ѝрича*, у ширем, и *Леванџинска ѝрича*, у ужем смислу узето.⁶

Лалићева стваралачка „шифра значења”, тј. тумачења и разумевања дјела не може се ваљано дефинисати уколико се не посвети довољно пажње трима глобалним опредјељењима: интегралној слици стварности (а), интегралној стваралачкој визији (б) и интегралном реализму (в), за које се писац континуирано и досљедно залаже током деценија стваралаштва, не инсистирајући у толикој мјери на теоријској колико на примијењеној равни. Поштујући превасходно закон дијалектичности, Лалић пореди неисцрпно

о савршенству умјетничког дјела. И за најаутентичнија таква дјела, сопствена и туђа, он је дедицидно бранио становиште по коме она, аутентична дјела, представљају само „подношљив облик несавршенства”. Таква становишта су доказ његове урођене и одњеговане критичности.

⁶ Много опширније о тој проблематици и апоретици писао сам у естетичко-поетолошким монографијама — *Анаџрами и криийоџрами у романима Умдерџа Ека* (ЦАНУ, Подгорица, 2009, стр. 248), *Лавиринџи чаробној реализма Габријела Гарсије Маркеса* (ЦАНУ, Подгорица, 2011, стр. 358) и *Снови и судбине у нараиивној ѝрози Михаила А. Шолохова* (ЦАНУ, Подгорица, 2012, стр. 292). У првој књизи упутно је видјети два одјељка: „Писање, причање и памћење као спасење” (стр. 82–99) и „Читања света као читање књиге” (стр. 100–114); у другој опет два одјељка: „Поновно зачаравање света (Прилог тумачењу чаробног реализма)”, стр. 13–40 и „Недоумица као творачки потенцијал” (стр. 43–50); а у трећој одјељке: „Зло као етичка апорија у *Тихом Дону*” (стр. 83–109) и „Интеракција егзистенцијалне и стваралачке визије у *Тихом Дону*” (стр. 110–160).

рудно богатство природе са неисцрпношћу маште. У разговору са Радивојем Јовановићем — „Революционар као Фауст нашег времена” (објављеном у листу „Побједа”, 1. I 1964) писац свједочи о два своја примарна „учитеља енергије”: усменој народној традицији и неисцрпном Његошевом дјелу. Он најприје тврди:

„Живе тако чудна предања и незаписане легенде племенске, братственичке и породичне, о похарама и сеобама, тешкоћама и спасењима, које не само што освјетљавају далеку или блиску прошлост него често имају и свој специфични прозор — пушкарницу за назирање будућности. Нарочито смо богати у различитости људских карактера, посебно оних који иду у крајности; да нам је земља тако богата рудама, геолози би одавно у њој нашли налазишта злата и дијаманата, запаљивог петролеја и азбеста равнодушног према ватри” (стр. 40–41).

Одмах у наставку, Лалић без посредника свједочи о сопственом интересовању за бројне врсте духовних дисциплина (посебно мјесто дајући историографији). Тим поводом он каже: „Тешко ми је изабрати, много је лакше набројати: психологија, социологија, антропологија, историја, етнографија... све су то науке које нијесам систематски студирао, можда су ми остале у вољи. Ове, као и неке друге науке, нуде човјеку рјешења до којих су дошле, али га не обавезују да баш та рјешења прими. Мени нека од тих рјешења служе као извор питања и претпоставки које рјешавам некад у складу са оним што ми опсервација прибави, некад према ћуди осјећања или маште. На питање у којој мјери ми нека од тих наука помаже у литерарном раду не бих могао одређено одговорити” (стр. 43–44).⁷

У разговорима попут наведеног, Лалић највише пажње посвећује сопственом, дугогодишњем интересовању не само за етнологију, него истовремено још и за антропологију, идеологију, социологију,

⁷ У том контексту посматрано, није никакво чудо то што Лалић из обухватне издавачке продукције издваја монографију Миодрага Поповића о Вуку Ст. Карацићу (која припада филологији), затим рукопис тада још необјављене књиге Ђока Пејовића — *Исељавање Црнојораца у XIX вијеку* (која припада демографији) и расправу Ериха Фрома — *Здрavo друштво* (која припада социологији).

фолклористику и културологију, враћајући се чешће историографији и њој блиским умјетничким врстама и жанровима (биографији, аутобиографији, мемоарима, летописима и дневницима). Њега у највећој мјери интересује однос историографије и историје књижевности, док за проблеме теорије књижевности и књижевне критике не показује никакво интересовање, а често је и критички настројен према њима. У већ цитираном разговору, он тим поводом каже:

„Истина је да кад имам времена или кад наиђем на занимљиву грађу, радо читам историјске списе. То ми је онда истовремено и одмор и рад, забава и допуњавање знања о појединим периодима и крајевима. У посљедње вријеме, баш због недостатка времена, интересовање ми се ограничава на списе о Црној Гори и њеној ближој околини. У тим списима налазим некад грађу, некад водича за налажење грађе која ми служи за упознавање људи, мјеста и услова под којима се живјело и борило. Ако ми се пребацује да је то прошлост — па мени се чини да се човјек својим великим дијелом састоји од прошлости која је стално окренута будућности. Црногорска прошлост, а и српска и југословенска, не само што је поучна него је и оптимистичка — то су народи које историја није уплашила и који се нијесу дали сломити” (стр. 42).⁸

⁸ Не дешава се често да Лалић експлицитно саопштава неке од основних премиса сопствене филозофије егзистенције, затим филозофије стварања и, на крају, психологије стварања, као што то чини у ауторском коментару:

„Као што материја зрачи још невидљивим и несазнајним траговима, тако људска фантазија и подсвијест својим вијугавим путевима распаљују жеље и страсти, доводе до конфликта у личности и међу личностима, некад разбијају оно што је било монолитно, некад спајају оно што је изгледало заувјек одвојено, формирајући бескрајно шаренило људских карактера и понашања, безброј нијанси између херојства и издајства. Та машта и подсвијест с елементима кошмарног, фантастичног, сомнабулног и халуцинантног, страсног с различитим степеницама егоистичног и разним стегама моралног — све су то појаве реалности. Ти кошмари, море, сумње и халуцинације не потичу из неког другог свијета, из неке друге реалности или надреалности, нити су послане од неког пакосног бога с оне стране — то су само друкчији и разумом необуздани одбљесци реалности у којој живимо и боримо се, то су само друкчији свједоци тешке борбе у којој шкргуће човјечанство трудећи се да изађе из царства нужности у царство слободе” (1971).

У раније објављеним монографијама, студијама и огледима (1961–2021), а нарочито у огледу „Историја као доминантна перспектива у Лалићевом роману (*Тамара*)”, стр. 93–108, потврдио сам Лалићеву припадност западном моделу културе, наративном моделу и руралном амбијенту, али сада, након открића његове разноврсне интердисциплинарне лектуре у роковницима, календарима, билежницама и свескама, нека од тих децидно изречених мишљења требало би у примјетној мјери кориговати, избалансирати и уочити значај теорије бинарних опозиција, посебно послјеје упознавања са читаоцима *Свесака 1–2* и *97 свезака аутокоментара*. У њима се Лалић сусрео са различитим свјетовима балканске, словенске, европске и свјетске књижевности и науке, те се на његов свеукупни опус односи мишљење нобеловца Часлава Милоша:

„Шансе књижевности да истраје нису превелике ни премале. Али ако шанси има, оне су, пре свега, у томе да памте и записују детаље које ће историја изоставити и одбацити. То значи да је књижевност оно друго, људско лице историје” (стр. 93).

Већ одавно је позната чињеница да је Лалић као естетички узор изабрао дјело Петра II Петровића Његоша, а као етички узор дјело Марка Миљанова Поповића, о чему експлицитно пише у поетичком огледу „Зубља Марка Миљанова” (1981). У њему он наводи мишљење Вељка Петровића, који је *Примјере чојсџива и јунашџива* анализирао као историјски и морално-психолошки документ локалног карактера, у најбољем случају као узорак „свежег, готово дивљег горштакког изјашњавања”. Лалић у виду парадокса завршава оглед о Поповићу: „Та љепота и та поезија личе на високо планинско цвијеће што изгледа да више живи од сунца и ваздуха но од шкртих земаљских сокова” (стр. 142).⁹

⁹ Цитат је преузет из Поповићеве књиге — *Три књижевна аманџта* (Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2015, стр. 141). Књигу су приредили: Рајка Глушица, Р. В. Ивановић. Предговор је написао реномирани слависта Никита Иљич Толстој, а поговор М. Лалић. Три књижевна аманџта чине: фрагментарна проза *Примјери чојсџива и јунашџива* (Београд, 1901), повијест „Српски хајдуци” (Београд, 1904–1905) и дијатриба „Посланица честитковићу и одобривићу” (написана 1897, а објављена у *Сабраним дјелима (Кришничко издање)*),

Од свих црногорских племена Лалић је највише симпатија показивао према племену Кучи, за које је тврдио да је једино црногорско племе које је око себе изградило штит оптимизма (према усменом свједочењу Радомира Прелевића). За Поповићево дјело Лалић се посебно интересовао у посљедњој деценији живота (1981–1992). С временом се ширио његов круг интересовања на дјела сродне провенијенције, без обзира на то којој врсти научних и умјетничких врста припадало. Сада је јасно да се његова етнографска сазнања о Кучима односе на домете трију етнолога: историјско-књижевне хронике Марка Миљанова — *Животи и обичаји Арбанаса* (Београд, 1904–1905) и *Племена Кучи у народној њрици и њјесми* (Београд, 1907), етнографску монографију Јована Ердџановића: *Кучи — њлеме у Црној Гори* (Београд, 1907) и историјско-књижевну хронику Стевана Дучића — *Животи и обичаји њлемена Куча* (завршену 1911, а објављену у Београду, 1931).¹⁰ Поповићево дјело сам наратолошки и генолошки

ЦАНУ, Подгорица, 1989–1990, књ. 1, стр. 417–459, као дио етнографско-књижевне хронике — *Племена Кучи у народној њрици и њјесми* (Београд, 1907), а изостављеној из ње због могућих међудинастичких сукоба, вољом приређивача Љубомира Ковачевића.

Приређивач Јован Чађеновић јој је дао неутрални наслов: „Дио рукописа који није објављен”. Слободан Калезић је студију посвећену дијатриби назвао „Расправом о историји” (1991), а аутор овог рада је узео наслов посланице из односног текста М. Миљанова и дефинисао га као „дијатрибу плутарховскога типа” (2019).

¹⁰ Прошло је 11 деценија од пишчеве смрти док су објављена Дучићева *Сабрана дјела* у шест књига (Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2018–2020):

— Књига прва: *Јуначке народне њјесме из брдској њлемена Куча у Кр. Црној Гори* (год. 2019, стр. 748). Приредила Рајка Глушица.

— Књига друга: *Јуначке народне њјесме из Црне Горе, Брда и Херцеговине* (год. 2019, стр. 436). Приредила Рајка Глушица.

— Књига трећа: *Разне народне њријовијејке* (год. 2018, стр. 300). Приредио Ненад Вуковић.

— Књига четврта: *Животи и обичаји њлемена Куча* (год. 2019, стр. 732). Приредио Јован Ердџановић. Нов предговор написала Зорица Мрваљевић, а нов поговор Радомир Прелевић.

— Књига пета: *Или Куч* (роман), год. 2019, стр. 912. Приредиле Јелена Башановић Чечовић и Данијела Радојевић.

— Књига шеста: *Разни сѡиси. Криѡиика о ѡисцу. Био-дидлиоѡрафија. Илу-сѡирације* (год. 2020, стр. 362). Приредио Радомир Прелевић, главни и одговорни уредник. Поговор *Сабраним дјелима* (I–VI) — „Истраживачки, сакупљачки и умјетнички допринос Стевана Дучића” написао Р. В. Ивановић (стр. 235–171).

анализирао у поетичко-етичкој монографији *Поеџика и естетџика Марка Миљанова* (Подгорица, 2019, стр. 458), а Ердељановићево и Дучићево у књижевно-историјској монографији које је у потпуности припремљена за штампу — *Умјетничка баџиџина Сџевана Дучића*, која ће бити објављена у Подгорици 2022. године (дакт. стр. 272).

У предговору монографије „Дјело Стевана Дучића у модерној критичкој интерпретацији” (стр. 9–21), Милорад Јеврић пише: „У њој су сакупљене све Ивановићеве студије и огледи које је у посљедње вријеме писао, бавећи се интензивно како радом на објављивању Дучићевих *Сабраних дјела* (I–IV) тако и студиозним разматрањем свих особености овог доста обимног књижевног опуса. Назначена Ивановићева књига, условно речено, иде уз остале прилоге у шестој књизи, као посебна, седма књига Дучићевих *Сабраних дјела*, чиме се на заиста импресиван начин (у великој мјери) заокружује књижевна продукција овога кучког ствараоца и посебних критичких одзива на њега” (стр. 10).

3. НЕМУШТИ ЈЕЗИК КАО СПОНА КОНКРЕТНЕ И ВИРТУЕЛНЕ СТВАРНОСТИ

Занимљиво писану „Биографију” С. Дучића, чији је аутор пишчев братственик Комнен Драговић Дучић, приређивач књиге шесте *Сабраних дјела* (VI) Радомир Прелевић инкорпорирао је у много обухватнију „Биографију” чији је аутор он сâм (год. 2020, стр. 275–288). На основу саопштених биографских података лако је закључити да је Стеван Дучић (1874–2018), као ученик, писар и секретар војводе Марка Миљанова, имао више подстицаја за писање етнографско-књижевне монографије — *Живоић и обичаји џлемена Куча* (Београд, 1931). Први у низу подстицаја нашао је у познатом *Оџиџем имовинском законуку за Књажевину Црну Гору* (Цетиње, 1888) Валтазара Богиџића. *Законик* је рађен на основу анкете о обичајном праву у Црној Гори и сјеверној Албанији. Највише одговора дале су три црногорске војводе: Ђуро Церовић (за Катунску нахију), Ђуро

Потребно је, успутно, напоменути да су у Институту за српски језик САНУ (Београд) изгубљена два Дучићева рукописа: *Кучи у Црној Гори* (рук. стр. 202), који припада дијалектологији, и *Племена Кучи у Црној Гори* (364 полутабака), који припада лексикологији.

Матановић (за Дробњаке) и Марко Миљанов Поповић (за сјеверну Албанију и Куче, особито за племена: Груде, Хоте и Кастрате).¹¹

Међутим, основна знања из различитих научних дисциплина стицао је Дучић највише током преписивања три најпознатија Поповићева дјела: *Примјери чојсџива и јунашџива* (1901), *Животи и обичаји Арбанаса* (1904–1905) и *Племе Кучи у народној њричи и њјесми* (1907), хипотетично говорећи. Трећа и најобимнија књига писана је у двије верзије: првој (1897) и другој (до 1901. године). Непосредно након друге књиге, С. Дучић се упознао са Јованом Ердељановићем, који је припремао етнографску монографију о Кучима (1904). У мјери у којој је за дјело Марка Миљанова био пресудан сусрет пишчев са приређивачем Љубомиром Ковачевићем, у истој мјери је за С. Дучића био пресудан сусрет са Јованом Ердељановићем. О томе овај познати српски, југословенски и славенски етнолог на крају монографије о Кучима, која је одбрађена у Прагу као докторска дисертација (1906), пише:

„За етнографске податке послужила ми је прилично Павла Ровинскога *Чернојорія*, Томъ I, од 1888. год. и Томъ II, часть 1, од 1897. и часть 2, од 1901, али ми је највише користила књига војводе Марка Миљанова, *Племе Кучи у народној њричи и њјесми*, Биоград, 1904. У њој има и врло корисних историјских напомена од нашег историка Љубе Ковачевића. Неке податке о кучким обичајима саопштио ми је писмено г. Стеван Дучић из Подгорице, родом Куч из села Дучића. Надајући се да ће г. Дучић опширно описати све кучке обичаје и вјеровања (он већ на томе и ради), ја сам из свога рада изоставио многе појединости те врсте, које сам прикупио, и ограничио се само на оно што је најславније” (стр. 8–9).

¹¹ Одговоре на више од 700 анкетних питања пружио је лично Богишићу сâм М. Миљанов. Њих је тек 2016. године објавио Радомир Прелевић у књизи — *Одговори Марка Миљанова у Бојишићевој анкети о њравним обичајима* (Фонд „Марко Миљанов”, Подгорица, 2016, стр. 272). Међутим, Дучић је, осим *Законика*, у два неопходна упутства за сакупљање историјске, етнографске и књижевне грађе. Прво је — „Упутство за сакупљање материјала за историју и географију Црне Горе” (написао га је Марко Драговић), а друго — „Упутства за испитивање народа и народног живота” (написао га је Јован Цвијић, у оквиру пројекта СКА).

На велику захвалност Ердељановићу упућује читаоца С. Дучић у естетичко-књижевној монографији о Кучима (1931). У недугом предговору „Од писца” (стр. 37–38) Дучић свједочи о врсти утицаја, подстицаја и дотицаја које је имао са дјелима других проучаваца народног живота и сакупљањем народне традиције. Дучић је у Подгорици 1911. године записао сљедеће:

„Овим радом пружам нашој јавности моја дугогодишња посматрања и испитивања, од којијех је без мало овај рад постао. Ја сам се само мало послужио књижевним списима, као Черногоријом од *П. Ровинскоја* (томъ II, часть 1, од 1897, и томъ 2, од 1901. године), врло мало радовима покојнога војводе *Марка Миљанова* (*Плење Кучи, Живої и обичаји Арбанаса*), а од користи ми је била *Ердељановићева* етнoлошка студија „Кучи — плење у Црној Гори” (Београд, 1906), као и „Црна Гора за Морејског рата” (Београд, 1906) од *Ј. Томића*. Остали списи којима сам се ђешто послужио, именовани су у тексту” (књ. 4, стр. 38).¹²

У студији „Стеван Дучић: *Живої и обичаји Куча*” (изостављена је претпосљедња ријеч — „племена”, прим. Р. В. И.) М. Лалић у рoковнику бр. 33, као и у студији „Стеван Дучић: *Народне њесме Куча*”, у свесци бр. 35, стр. 29–58, већ од реторике наслова настоји да најприје реконструише атмосферу антрополошких, етнoлошких и фолклористичких истраживања у посљедњим деценијама XX вијека, а одмах потом је читаоцу пружено обиље сопствених критичких импресија. Ово настојање огледа се у процесу одабирања карактеристичних детаља и мозаичког слагања у нову слику процеса, појава и детаља, било да је ријеч о друштвеним, било о хуманистичким наукама, које су подројане у *Фроскајијевој њојели*.¹³

¹² Њихова међусобна сарадња ишла је дотле да је Ердељановић као приређивач не само дефинитивно одрадио композициону схему Дучићеве монографије него је још и дописао главу I — „Неколико ријечи о предјелу племена Кучи” (Књ. 4, стр. 399–42).

¹³ Мила Медиговић Стефановић у књизи — *Лалићеве њесме и њоеме у њрвој фази сѡварања* (свеска 1–2), у одјелку „Књижевна заоставштина Михаила Лалића” (стр. 431), пружа читаоцу неопходне информације о коришћењу фонда „Заоставштина Михаила Лалића”, који се чува у Архиву САНУ (под бројем 14862). Први дио заоставштине заведен је као „Улазни инвентар бр. 1145”.

У роковнику бр. 33, заједно са Дучићевом монографијом о Кучима, регистровано је неколико дјела исте или сродне провенијенције, а сва се она односе махом на црногорска племена. Навешћу само најзначајније: Јован Ердељановић — *Плавско-јусињска обласи: Полимље и Шекулар* (стр. 74–96), *Велика* (стр. 97–99), *Полимље* (стр. 100–102), *Шекулар* (стр. 102–106), *Црногорско приморје и крајина* (стр. 107–124) и *Ријечка крајина* (стр. 162–177), Петар Мркоњић — *Средње Полимље и Пошарје* (стр. 124–130), Милан Шуфлај — *Срби и Арбанаси* (стр. 131–149), Петар Карановић — *Динарска племена немањинскога јорекла* (стр. 187–190). За етнографско проучавање веома је занимљиво „Моје родословије” (нађено између стр. 86 и 87). Сличан је случај и са свеском бр. 35, која садржи коментаре дјела: Радосава Вешовића — *Племена Васојевићи* (стр. 3–39), Јована Цвијића — *Психичке особине Јужних Словена* (стр. 72–99), Марка Церовића — *Племена Васојевићи* (стр. 88–184), Милоша Велимировића — *Васојевићи, Полимље, Мейхохија* (стр. 185–190) и других.

Читаоцу Лалићевих аутокритичких коментара Дучићевог богатог и разноврсног дјела лако је да закључи како прослављени писац с лакоћом употребљава афирмативни принцип критике, стрпљиво раслојавајући Дучићев текст. Лалић, слободно се може рећи, ужива у Дучићевој монографији. Он без журбе, урођене савременицима, издваја читаве низове разноврсних чињеница, истина и претпоставки, тако да се стиче неподјелељен утисак о сродности двију стваралачких природа: Дучића као етнолога и Лалића као белетристе. Израз њихове истинске стваралачке сродности представља занимљивост казивања о свим темама и мотивима, потом веома одњегован књижевни свијет, као и богати и пребогати књижевни језик који има сопствене „депое унутрашње енергије”, како би рекао прозаист Бошко Петровић. И основни текст Дучићеве монографије и Лалићеву студију о Дучићу прожимају три врсте хибридизације, о којима виспрено пише М. М. Бахтин: „хибридизација култура”, „хибридизација жанрова” и „хибридизација језика”.

Имајући то на уму, без тешкоће се може издвојити невелик али релевантан (због универзалних значења) број тема и мотива, за које

а други под редним бројем 1299. Службе Архива направиле су нову пагинацију (Лалићева студија је на стр. 53–74, док је у Лалићевом аутографу она забиљежена на стр. 106–107).

можемо рећи да представљају опседантне теме и мотиве. Тако, на примјер, највише аналитичке пажње Лалић је посветио проучавању народних обичаја (етнологији и етимологији), користећи, уз помоћ фантазије и интуиције, и немушти језик као спону конкретне и виртуелне стварности или, прецизније речено, као спону реализованог и интенцијалног круга тумачења и разумијевања дјела. У том смислу потребно је схватити Лалићево интересовање за Влахе (чији је бог Волос), јер је влашки супстрат језик од најстаријих на Балкану. Слично је и Лалићево тумачење симбола — *Црногорско коло* као породично-задружне јединице, у којој двоје младих, поскакивањем у колу, представљају „живи пламен” или „кућно огњиште”, које представља мјесто у кући на коме бораве дух добра и дух зла, који су по својој природи неуништиви.¹⁴ Све то енормно богатство садржано је у језику, али оно с временом нестаје, а Лалићева студија служи да, макар и незнатно, заустави тај процес и да покаже како је Лалић свим својим стваралачким бићем присталица Вуковог и сакупљеног и оригиналног дјела.¹⁵

Од 12 већих тематских цјелина Дучићеве монографије, Лалић је највише пажње посветио: II „Привреда” (нарочито првом одјелку „Сточарство”), VIII „Празновјерице, врачање, гатање и бајање” (нарочито одјељцима „Вила”, „Змајеви”, „Здухачи”, „Ђаволи или врагови, налетници”, „Вјештица, морна, бркна, бркача и штрига”, у којима се лако препознају слојеви словенске митологије, ангелологије и демонологије) и XII „Народна медицина”, с обзиром на то да је писац као ратник, сужањ и патник често боловао и тражио лијек својим болестима у народној медицини.

¹⁴ На Лалићеву сагласност са Вуковом реформом свједочи сљедећи пасус из Вука: „Језик је хранитељ народа. Докле год живи језик, докле га љубимо и почитујемо, њим говоримо и пишемо, прочишћавамо га, умножавамо и украшавамо, дотле живи народ: може се међу собом разумијевати и умно сједињавати, не прелива се у други и не пропада”.

¹⁵ Видјети о томе више у монографији — *Дар и надахнуће (Књижевно дјело Николе Првог Пејровића Њеиоша)*, Подгорица — Цетиње, 1977, стр. 310, особито у четвртом одјелку „Поезија и историја”, чији средиште чини прилог „Симболика и метафорика *Нових кола*” (стр. 153–170). О једноструким, двоструким и колу над колом, као и о „жалосном колу” и „крвавом колу” писао сам анализирајући проблематику са интердисциплинарног становишта. Доцније сам додао још и „колске пјесме” које више пјевају Црногорци него Арбанаси.

Као пажљиви и заинтересовани читалац, Лалић је помно пратио и слиједио упутства приређивача и уредника Ј. Ердељановића. Није наодмет поново подсјетити читаоца да су три петине Дучићеве књиге посвећене етнологији, а пуне двије петине народној умјетничкој баштини. Стога је и данас прихватљиво Ердељановићево и Лалићево мишљење да се у овом случају ради о хибридном дјелу, саопштеном у виду историјске, етнолошке и књижевне хронике: „У Дучићеву се раду износе многобројне народне умотворине, тј. производи усмене народне књижевности: песме, приче, пословице, изреке, загонетке и сл., затим игре, празноверице, врачања и бајања. Нема сумње да су многе од тих умотворина, забава и празноверица познате и по другим нашим крајевима и да су неким делом и објављене у досад штампаним збиркама. Али сам ја ипак грађу ове врсте у Дучићевом раду оставио у целини, јер сам дошао до уверења да је ипак најбоље да сву такву грађу, коју поједини испитивачи или описивачи у овом или оном крају прикупе, саопштим у потпуности и тако дам уједно што вернију представу о овој врсти блага у томе крају” (стр. XIII).¹⁶

На крају, није наодмет напоменути да Лалић у коментарима Дучићеве монографије показује не само дуго година његован истанчан укус, што се види и по три изванредно изабране публикације: 1. Кратак увод којим се читалац уводи у основну проблематику (садржи свега 8 стихова), 2. „Што је ово црно коло: Црно дому” (садржи 125 стихова, те се тиме може генолошки дефинисати као *йоема*)¹⁷ и 3. „Што су ове црне књиге, црно дому” (садржи 92 стиха и такође се може генолошки дефинисати као *поема*). Лалић,

¹⁶ Нарочиту помоћ Ердељановићу и припремању и издавању Дучићеве монографије пружио је Миленко Филиповић (доцент из Скопља). Прије њега, познати етнолог укључио је сараднике: Андрију Јовићевића (учитељ из Црнојевића Ријеке), Ђорђија Рашовића (студента филозофије), Тома Ораовца (књижевника и посланика), Илију Златичанина (књижевника и фолклористу из Подгорице), Николу Радовановића (учитеља из Подгорице), а највише Стевана Раковића Дучића (сакупљача, етнолога, белетристу и каменоресца из Подгорице).

¹⁷ Лалић је у свој роковник унио само 54 стиха по свом избору, којима показује сопствени принцип вредновања и превредновања умјетничког дјела. Другу тужбалицу Дучић је забиљежио у селу Лијеште, од тужбалице Малуре Божинине, а трећу од Бисере М. Скробановић (1909). Чуди то што Лалић никакву пажњу није обратио на стотинак народних приповиједања, од којих је десетина посвећена Насредин-хоџи, а може се убројати у антологијски избор

међутим, није двије тужбалице преписао *in extenso*, али је, с укучом врсног познаваоца погребних свечаности и посебно тужбалице, које тужиље импровизују, поступио избором низа очекиваних секвенци. Таква је, на примјер, уводна тужбалица, која као да резимира основни циљ настајања:

„А што с јадном не говорим?
Но не могу!
Но се мени дојадило
Све о јаду.
Све о јаду говорити,
Јад да ми је!
Јад ме, јадну, јаду даје,
Те одавно” (књ. 4, стр. 350).¹⁸

*

Сви исписи у студији Лалићу су превасходно служили као залиха знања, као могућа грађа за будућа литерарна транспоновања, прецизније речено као обиље успутних асоцијација које су веома прикладне за илустровање стања лика, без обзира на то о каквој се врсти прозе и врсти реализма радило (од класичног и критичког, преко иновираниог и модернизованиог, до магијског и интегралног).¹⁹

прозе ове провенијенције. Из монографије Лалић је користио 51 пјесму, од којих су 26 лирске и лирско-епске.

¹⁸ Упутно је видјети и поетичко-естетичку монографију — *Андрићева мудроносна проза: знаци живојћа и знаци умјетности* („Змај”, Нови Сад, 2006, стр. 240), нарочито њен средишни одјељак „Мудрост, стварање и љепота као егзистенцијална, духовна и естетска потреба у фрагментарној прози” (стр. 154–188).

¹⁹ У рукописној заоставштини Бранка Поповића пронађен је документ о проширењу чланова Комисије за бригу о Лалићевој заоставштини. Он гласи: „Чланови Комисије које је Михаило Лалић својим тестаментом (7. јуна 1948) овластио да се брину о његовој књижевној заоставштини — Ерих Кош и Бранко Поповић доносе

ОДЛУКУ

да се у рад Комисије укључе књижевници:
Радомир В. Ивановић и Драган Лакићевић.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Налазимо да је потребно у рад Комисије укључити нове чланове из два разлога: један је члан Комисије (Радојица Таутовић) преминуо, а друга два члана (Ерих Кош и Бранко Поповић) зашли су у озбиљне године.

Лалић је туђим стваралачким и сакупљачким дометима потврђивао глобална одређења реалиста — да све што оствари слика, мисао и идеја припада интегралној слици тога свијета. Она је ретроспекцијом окренута прошлости, интроспекцијом садашњости и пројекцијом будућности. А човјек и његово дјело су временити по својој природи и стога управо није упутно постављати непремостиве баријере између крајњих полова бинарних позиција. На једну од најважнијих: *заборав и сјећање* мислио је мудри Иво Андрић када је записао у свему одрживу и прихватљиву поетску апофтезу:

„Памћење је човјеку друга домовина”.²⁰

Радомир Ивановић се тридесетак година бави тумачењем Лалићевог дјела, а Драган Лакићевић је три пута — као уредник — бринуо о издавању Лалићевих нових дјела.

Лалићева породица је обавештена о нашој одлуци, а Ивановић и Лакићевић су сагласни да се прикључе раду Комисије.

Београд, 16. III 2004.

Чланови Комисије:

Ерих Кош

(својеручни потпис)

Бранко Поповић

(својеручни потпис)

²⁰ Током израде студије „Лалићево тумачење етнолошко-књижевне монографије Стевана Дучића (Прилог архивистици)”, дакт. стр. 36, несебичну помоћ су ми пружили: књижевник Рајко Лалић, пишчев син и носилац ауторских права, архивар Борко Масулушић, Александар Радовић и Бојан Р. Поповић, власник ИП „Меден” из Подгорице, као и колегинице: др Мила Медиговић Стефановић, др Бранка Г. Драгосавац, Николина Чабаркапа и др Ана М. Зечевић.

Посебну захвалност аутор дугује: Архиву САНУ, Библиотеци Матице српске у Новом Саду, Националној библиотеци „Ђурђе Црнојевић” на Цетињу, Библиотеци ЦАНУ из Подгорице и Завичајном одјељењу Библиотеке „Радован Љумовић” у Подгорици и копирици „Фото Пирамида” из Новог Београда.

Радомир В. ИВАНОВИЧ

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ЛАЛИЧА ЭТНОЛОГО-ЛИТЕРАТУРНОЙ
МОНОГРАФИИ ДУЧИЧА

(Приложение для архивистики)

Резюме

Исследование о Михайло Лаличе как интерпретаторе монографии Дучича (Приложение для архивистики) было написано как финал монографии Художественное наследие Стевана Дучича (Подгорица, 2022 г.). Оно состоит из пяти частей: „О взаимосвязи производственной и рецептивной модели”, „Племенной человек как естественное и социальное существо”, „Тупой язык как связь между конкретной и виртуальной реальностью”, „Заметки” и „Автограф писателя” (первые 18 страниц).

В первой части автор коснулся творческих метаморфоз Михаила Лалича (три стадии в постановке и пять стадий в рецептивной модели). Во втором он анализирует наблюдения писателя о человеке как естественном и социальном существе; в третьем он определяет гибридную форму „этнолого-литературный материал”, в четвёртом он передает исходный материал, первичную и вторичную литературу; пятая часть — отрывок из автографов Лалича (9 из 42 страниц). Автограф интересен текстологам, графологам, археографам и другим специалистам, особенно если известно, что до сегодняшнего дня не было ни одной реальной работы и приказа о дневнике № 33 и тетрадке № 35.

Ключевые слова: полиграфия, полиистория, этнология, фольклор, этимология, комментарии, гибридизация форм, родов, типов и жанров

АУТОГРАФ СТАДИЈЕ

28

4862/33

106

33

Савезна Држава

Живото и обичаји Кура

Раније, ^{у осамнаестом} ~~у осамнаестом~~ XIX в., сивогреништво је у Курама било много развијеније. Мањи број сивогреништва а велике шупле и кошљиваци ^{у осамнаестом} ~~у осамнаестом~~ су били за кура од по 1000 и више оваца. Главни извозници имали су обичај да у بازار одуше гавасиштом овца да га извешају, кога убијашу — шупле су гавасиштом тако да је петина кура најбоље кисело дрво. Вишак од исцрпено животиња, кад изгину с опа-
није, освађивали су у ташани — на шума се деси
с коња. Већ у вирења оваца Кура 1853 изгину
кура не пре сред изгину 800 дрова
100 дрова се зове кура, 70 дрова, 30-50 дрова,
наме од 30 исправна.

ARHIV
SARAJEVO
BEOGRAD

Нај овлашћени, да би био изгину, оде у се
у не сред не; она шума му је само једно дрво
изгину се зове се „келан“.

Сивогреништво овлашћено развијено се по изгину зуба:
шупле изгину дрво сред не зуба, дрво по дрво,
зуба дрво, тако изгину дрво и гавасиштом
дрво, а гавасиштом се сви зуби изгину и изгину
дрво, не се дрво сивогреништво дрво не развијено.

Арбанашки наштар има у се дрво изгину, једно
дрво „овлашћено“ или у козама овлашћено „изгину“, на дрво
изгину по дрво дрво да не се коза.

Бер Мил Шан гавасиштом рекао је да је гавасиштом
по дрво наша више гавасиштом у гавасиштом не у
козама гавасиштом, и по гавасиштом: кад се дрво дрво
савасиштом у дрво, дрво дрво су висели, дрво дрво
гавасиштом се дрво дрво не дрво, а дрво се дрво
на дрво и дрво и дрво се дрво с дрво дрво
дрво и дрво се у дрво, савасиштом не дрво а

107

да умире жубе у мору и у језеру се раскидају, у брду
 није него шипови каде
 Како су Хури однео за кезовне шпани —
 понављају околностима: Како може по
 и дакле не биде.
 Вировање је ово Писаровадне. У фундами се
 издала могу се осигурати кул.
 У Плаву, Бучини и Бодруци били су премаћи —
 били којега кул су ишли узбуће и ишли буре.
 Стине се не доје много, ишли свака седма кула
 ако јошине земље по једно, а у Арбанаса једва
 и ако државства. Јако су Арбанаси небудећи
 о кесми.

За земљу која државно није појела наше се:
 "шара је" и "земља је митица, каде моја".
 У Хурима само у невоји неке куле, а у Јези
 је државства велики неке посао.

Писаница или некако брвна: мала и велика,
 велика се зове јон и државица, а мала "државица",
 Јако је државица, јонца и буре државица.
 Хурица или државица и буре куле. Хурица
 или државица, државица, буре и државица.

За кул није много мали мали да је садржи
 буре земље, државица.

А буре су куле Хури државица: Редета, Суро —
 државица, Бурин Плати, Овасаница и Писарница.
 Како да су државица куле биле много буре, каде —
 Јако у Бучини и Хурица. Хурица ("државица")
 обито је по државица државица — митица државица
 и митица. Оу ковога државица куле државица се куле
 државица државица. Арбанаса не мају много
 о државица, ни о државица државица и државица државица
 је сво државица и државица државица са државица.
 Срби се каде на јон много једу државица и државица.
 Писаница је државица државица државица државица
 — државица државица; државица државица

108

11.12.133

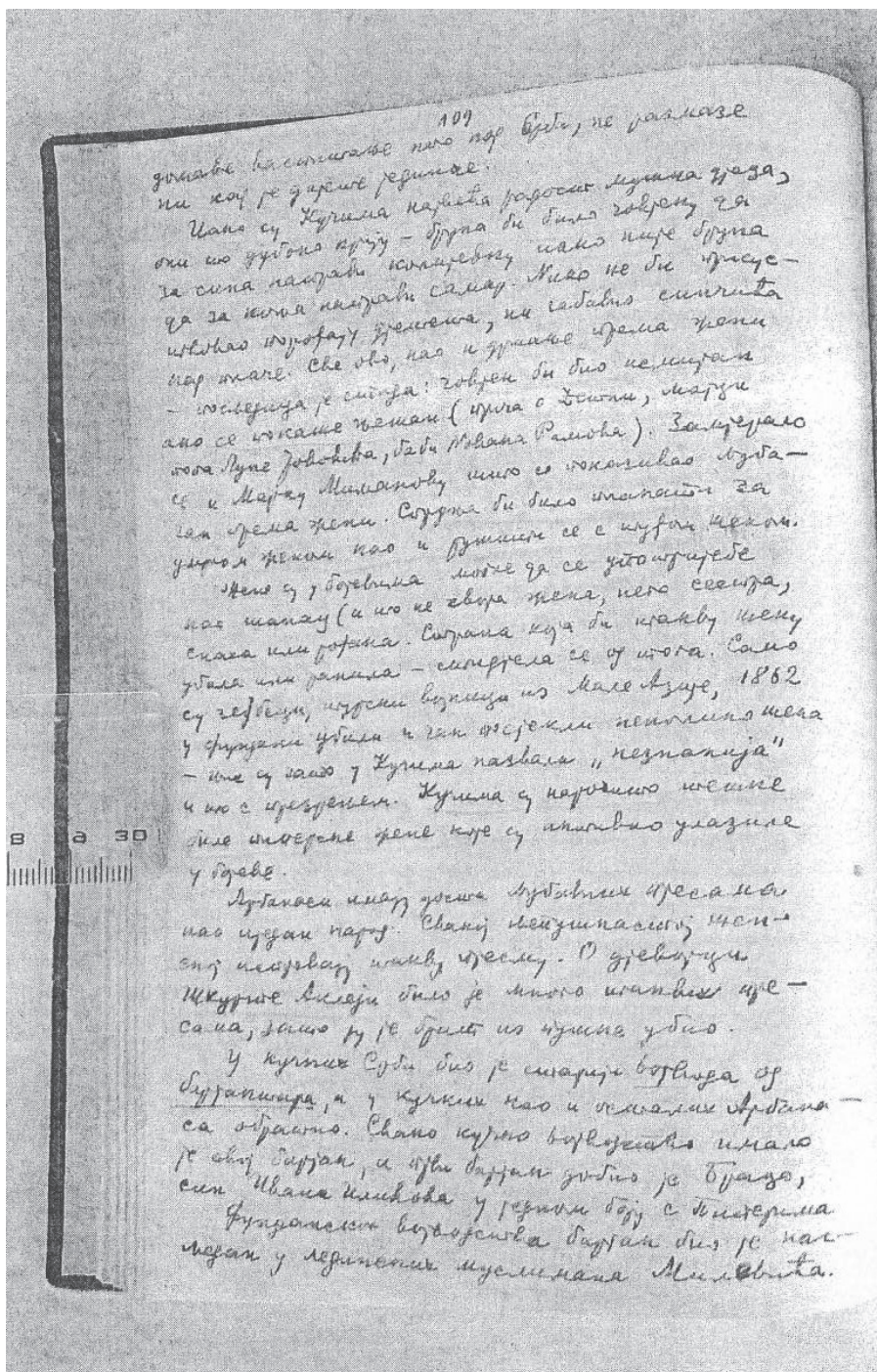
кошце ишче привађану криво, да се месога убава ⁵¹
 пој је избује. И омапа убава месога у шибви
 судари по иже не може да избује мабу него иш-
 ара.

У позани или джорбу криво джега у ишча нај-
 бие у омапину бара или Фучица. Джега Арбанаса
 и муслимана курџак ижега ишча у джорбу
 джорбешко је ретиче привађало ковањима, кас-
 наје су га привађали и курџи Срби. Кованима
 је привађано и ишотане Фучица.

Тинговоз је био ушачо изубана кривога на-
 тина, посивањена курџом, која је мало ишот
 вода сивања а ржмава су рј висим као у
 джумке. Велепица од бучега суна ишче
 гбрана до земље, нема ржмава а има кајубу,
 иши келерни. Ишотани Арбанаси посе савт
 с великим лануца о ржну и ржну средина
 ишотга.

У магне рожне за ишотану је сивина ишот,
 ишотне, квет од ишотга, ишотница, Фучица,
шотника (ржне ишотне ржан). Арбанаси
 ржу ишотно "месо", ретиче и ржмава, додуживају
 да ишотна ржу по ишотне суна ишотне ржан,
 а ишотне ишотне ржу ишотне у ишоту у ишот
 ишотну, криво.

Зарушти джорби су ишотне ишотне и ишотне
 ишотне. Ишот Арбанаси ишотне. У ишотне савт ишот-
 мабу джор Фучица - Дуча и Ево - Дуча ржне ишот
 100 гевара. Ишотне су Фучица и Фучица ишотне
 ишотне сивотне ишотне ишотне, ишотне су ишот
 ишотне заруште ишотне и ишотне ишотне
 ишотне је како ишотне ишотне ишотне ишотне
 ишотне и ишотне ишотне ишотне ишотне ишотне
 ишотне ишотне ишотне ишотне. Ишотне ишотне

109
 домаће касније него пор Брџи, не јавише
 ни кој је дарио јединице.

Како су Кулина највише радовали муњама према,
 они по другоме кругу - јуна би било забрину да
 за сина настрадају, како и пре јуна
 да за мата настрадају самим. Нико не би преисп-
 итљиво постојао јединица, ни саједио епитета
 пор тале. Све ово, као и јунаће према који
 - истражује се смисла: забрину би био истражује
 ако се истражује јуна (према о јуна, марши
 ово јуна јединица, да би јуна јединица). Забрањено
 се и Марши јединица, како се истражује јуна-
 се јуна јединица. Јуна би било истражује за
 јуна јединица као и јунаће се с јуна јединица.

Јуна су, бојевица јуна да се истражује
 као јуна (и по не јуна јединица, него јуна,
 јуна или јуна. Јуна која би јуна јединица
 јуна или јуна - истражује се о јуна. Јуна
 су јуна, јуна јуна по јуна јуна, 1862
 у јуна јуна и јуна јуна јуна јуна
 - и по јуна у јуна јуна "јуна јуна"
 и по с јуна. Јуна су јуна јуна
 и по јуна јуна јуна су јуна јуна
 у јуна.

Јуна су јуна јуна јуна јуна јуна
 као јуна јуна. Јуна јуна јуна јуна
 јуна јуна јуна јуна. Јуна јуна
 јуна јуна јуна јуна је јуна јуна јуна
 јуна, јуна јуна јуна јуна јуна.

У јуна јуна јуна јуна јуна јуна
 јуна јуна, а у јуна као и јуна јуна
 са јуна. Јуна јуна јуна јуна јуна
 је јуна јуна, а јуна јуна јуна је јуна,
 јуна јуна јуна у јуна јуна с јуна
 јуна јуна јуна јуна јуна јуна је јуна
 јуна у јуна јуна јуна јуна.

110

Бугарскиот Ружа Милевић отрелан је у време црса
 на као левогласан јуан — од силе и зора постоје је
 догматике од днује баје, зелени и зовени.

Зачинувани Бугаре негсидару је у Курима
 — наведеан је у Бонсевиј; упузица Вујовића.
 Бугаран је ишј иголико сивар за се црпа за је шри
 Бугаранар био Пери, син Велтије Палићкова.

Артанашки фисови се измету себе дурале во
 Бугарцима. Међу дивест Бугарна самуана ска-
 дурелима првенствос је имао којоски Бугаран,
 и во Бугар Радил Хојеле (а не Брајини). Бугаран-
 шар Радил црн Вревану црн црпа шогин и
 цедану, и црн у шј волани.

У курим Буга наведеан је још једна ишгуна
 сардурово. Сардурово Курне Баје бил је рачице
 наведеан у драм сиву Сербитица. Бугаранару
 Саву Петрованову Палићветицу, во знамои во шуровои,
 Бугаран сардурово је шурово вои Саво Кошовић
 (Кешовић).

У Курима је било и клерова, или шј о којоски
 црпачене заборавање. Од свакица је во знамои
 Плаван Вешев, шурово Плавановића — у шуровои
 свакици отрели, на алаш је шуровои дуров
 нар је у пачу Шуровица во знамои. У шуровои свани —
 црн свараја, је дуровица, ва шј шј дуровица и Бугар-
 ци. Суровану је крајуритицу у она дуровица на је киво
 за се киво шуровица не шуровица. Палићветица
 био Плавановои шуровица има је у шуровои,
 шуровои шуровои. Међу сарам шуровои шуровои
 шуровои се и шуровои шуровои шуровои, а во те
 шуровои син Саво Вујовица Шуровића

Свакица (збојови, сардурово). У шуровои шуровои
 шуровои шуровои је шуровои шуровои шуровои шуровои
 шуровои шуровои. Шуровои шуровои шуровои шуровои
 шуровои шуровои, а шуровои и шуровои.

192

обједино брале буђе — отворили су се капице ⁵⁶ дуге кривде
које брбанала носилога мелница, с 49 оу 6-12
душевених буђе.

Буре душевницих пиесу молити, уочицава-
вала се запамтења. Оз запамтење се пиесу одбираше
ни башкири (одичевени брало, воуишави) на и вди-
келе тене и древотне инале у браво свједоче, а
накитиривање су тене у зроти свако и набјесе
у браву воуи невовања. Криво келити и вошале
вауалице пиесу се нипало вредовали.

Осим назице и бацама у воу, мулена се у
назради пиесу уочицавала. Или инелити
барама Криво келити зрале вогела је во. Воу вода
наса је то ле буђе отасивео воу ли вау вала, воу
ли, ваза на кларим воу ли во раскривама,
и вавало је да се сва воу воца ошумителна воле
мулену, воу воу. Воу воу мулену су воу
келити напатама да воу воу, воу воу воу воу.

Сок је воу бура, бура, во и бура воу, смаити
воу воу воу воу и воу воу воу воу воу.

Кор се воу воу, напата воу је воу воу
воу и воу је воу воу воу воу воу воу.
Кор воу воу, воу је воу воу воу воу
воу — воу воу воу воу воу воу. Воу воу
је воу воу воу воу, воу воу воу воу
— воу воу.

Муфриселат = воу воу. У воу је
"муфриселат" воу воу воу воу воу
воу и воу воу воу воу воу воу
воу воу воу. Муфриселат су воу воу воу воу
воу воу воу, воу воу воу. Воу
воу воу воу, воу воу воу воу воу
воу воу воу воу воу воу воу воу
воу.

Уоу се воу воу, воу је воу воу воу
воу воу воу воу воу воу.

21.

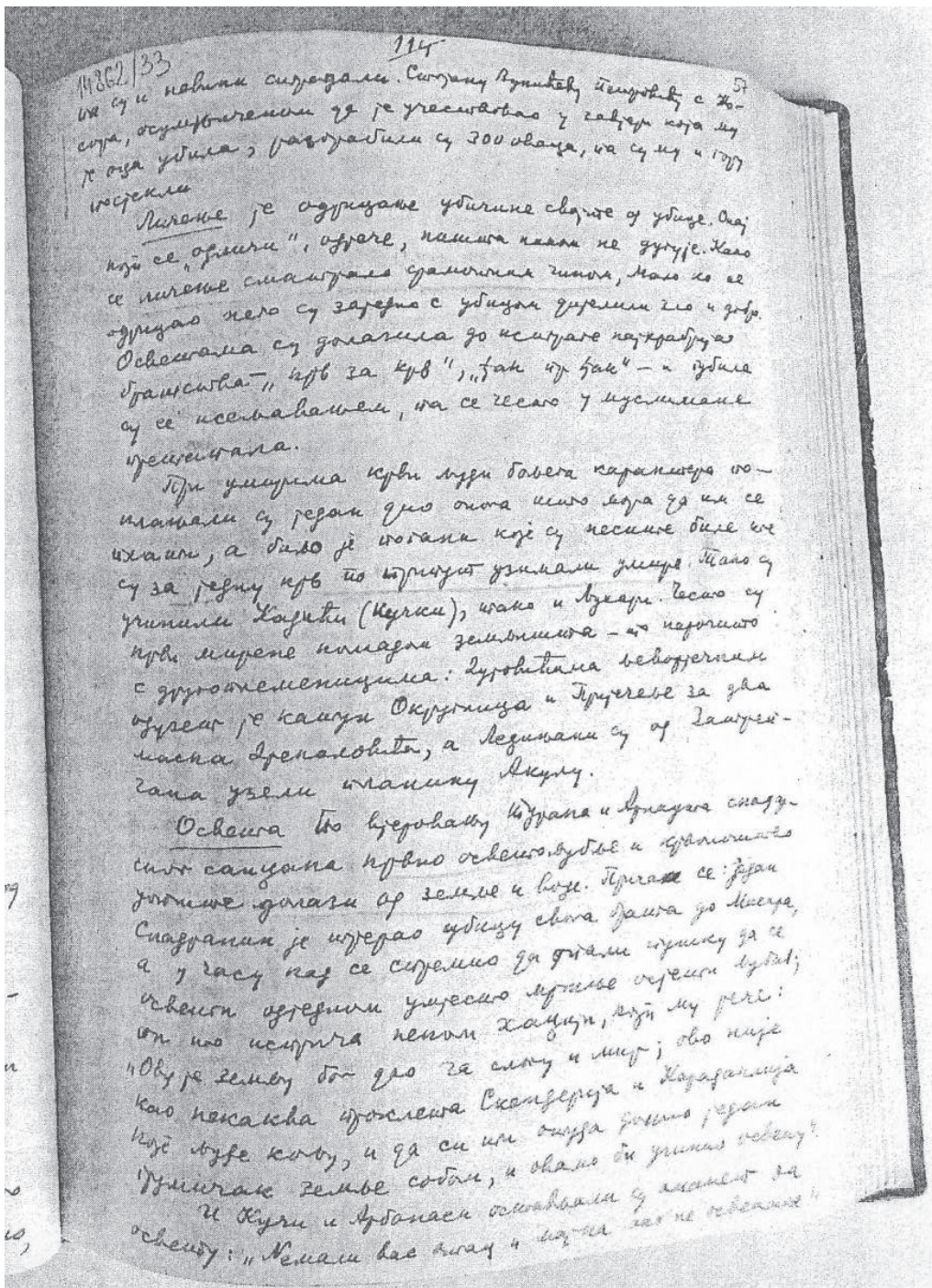
31

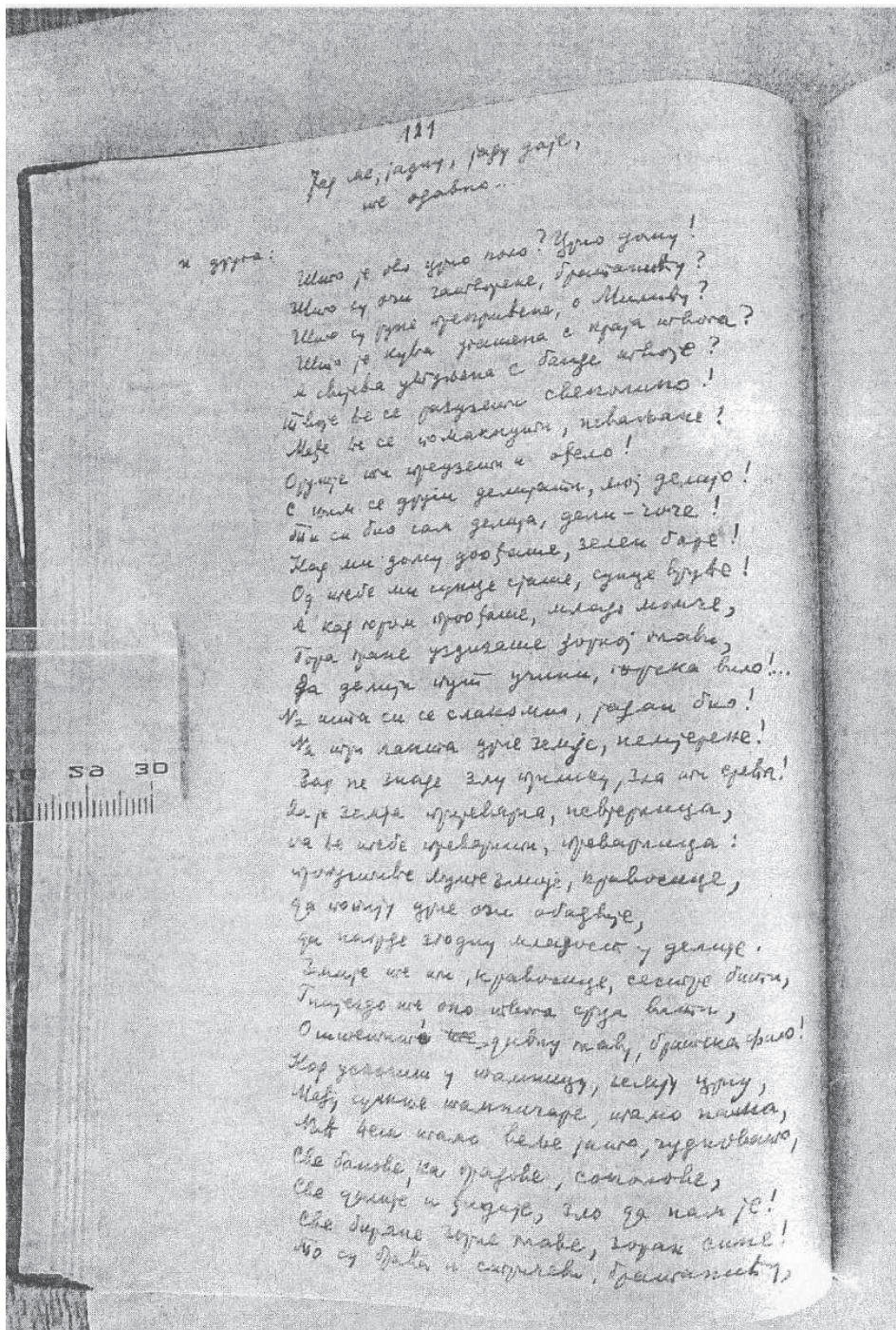
113

био је одлучан и сматран за срамљиву ствар. Го
 дини Петре I од 1797. године шћу, жему или
 тили дрвину — као безаконик се прогласио из
 земље и ишао му је раздужено.

У Кули је до независно државина — јерме
 од силе, а због због фангрености.

Урошаско и шварнаве је врсено на убијана,
 блудничина и лудостима који несеу пваре. Купо-
 цина не врсне је, уз вољим "Ва кулу му!"
 зотграс врсно на дои не му је шварнаве
 сје мило се мило пати, ва му је куља срушена
 паталиванка" камена а пурена и сиваливана.
 "Пешавал се да се и гинтаво село због
 убијана. Мано су на ш. урошаско негоданом
 Барнаво, Урош и Урошелава. Канадани су раз-
 узимали шварнаве иша је по мого, а нево-
 преносити кривела урошаско је доице удисено.
 Ва шћу калик су Кули шћушаме да расеае Хове,
 а доице и воуаре, Керме и Лошаре. Вишати
 патали су отавени, откармени и шварнаве
 Перовити због убијана Урошаско шћу воуари
 Кула 1856, не су се патио невољно родина
 из урошаско крашати. Бивало је да се куљав
 с дензимин зашати у кули и брани, да му шћу
 у вољим шварнаве и криво да зајерно тили. Кенос
 се ишае шварнаве шварнаве, иша шварнаве ура-
 рау (као на Микиве), а бивало је и да се швар-
 наве шварнаве саворе. Мано су Урош и брани швар-
 наве зајерно шварнаве шварнаве Марише и гениу
 иша и народна шварна. Шварна је било шварна шварна
 шварнава шварна (шварна шварна шварна
 шварнава шварна, шварна шварна и шварна). Шварна је
 било шварна шварнава шварнава шварна шварна шварна
 шварна шварна шварнава шварна шварна шварна шварна
 су Урош били шварна у шварна, шварна се шварнава,

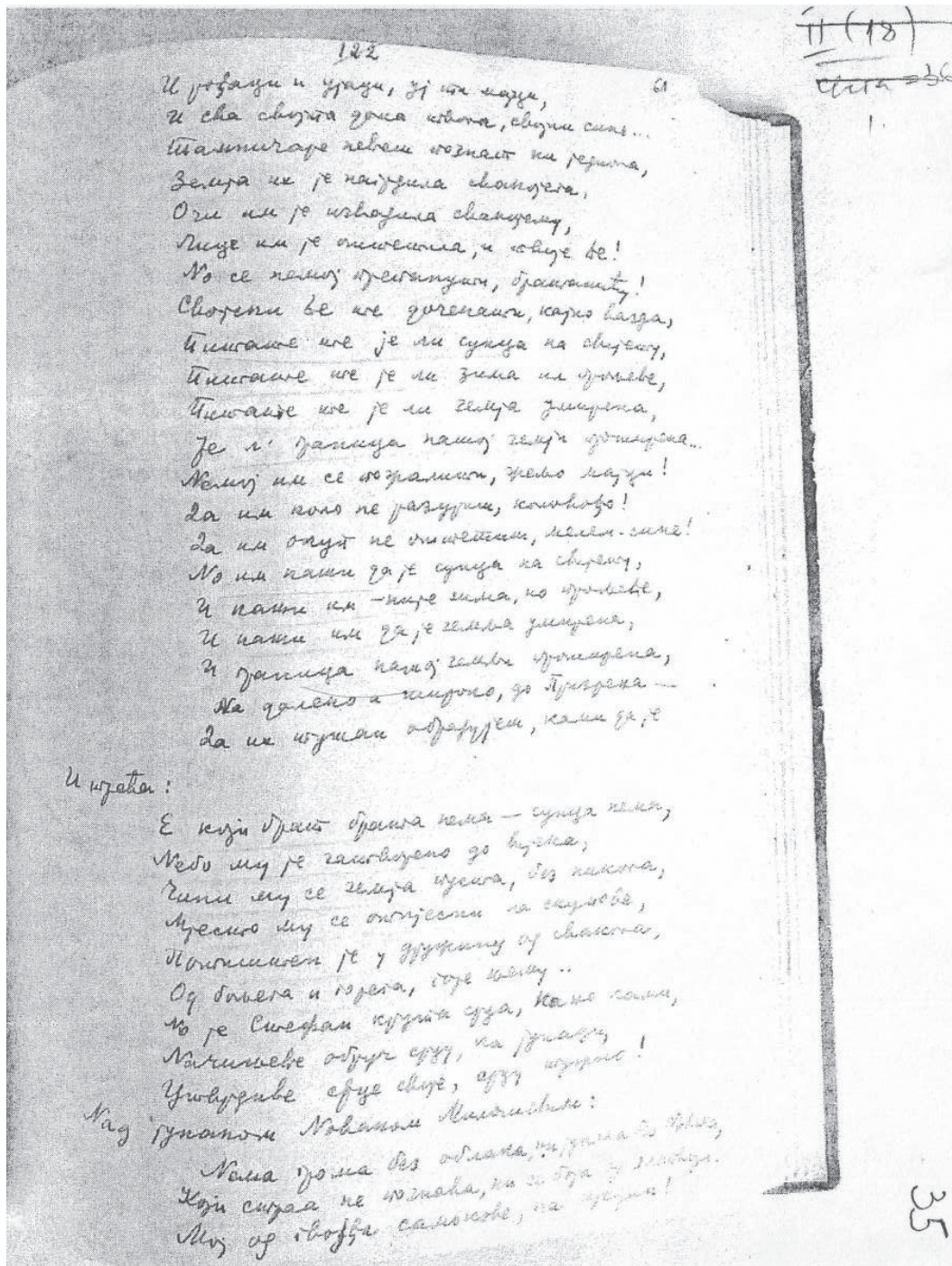

131

Једна, једна, једна даје,
не одавно...

и друга:

Шта је то што постоји? Чини доњу!
 Шта су они заборављени, брелимањку?
 Шта су јуни преобитени, о Менибу?
 Шта је кућа јошмена с краја ивова?
 и слушају утрона с јанге ивоје?
 Шта ће се разукати светомити!
 Шта ће се чолакуити, киваване!
 Одуше их преузети и афео!
 С њим се доји демиралити, дој демиро!
 Њи си био сам демица, деми-годе!
 Јад ми доњу дообавише, зелим баре!
 Оз иже ми криве срани, сунде бурве!
 и као крива прообавише, иладо мовне,
 Гопа мене уздицаше јорној мави,
 да демица ишт урими, јорска виво!...
 На шта си се славаши, јадан био!
 На шта лавица зме земље, келуерене!
 Јад не знаде зму ирими, зма ит сјева!
 Ја је зела превадица, превадица,
 ја те иже превадица, превадица:
 превадице доде илме, кравосеме,
 да кошту зме они абадице,
 да кавде зодну мевоса у демице.
 Змице ит ит, кравосице, сескоје дити,
 Тинце ит оно ивова сунд вави,
 Ошкитице ~~те~~ зриву маду, брелимањку!
 Јад зодним у шавици, келу зру,
 Мабу, сунме шавици, шави шави,
 Мабу чим ивова вете јави, мидиовице,
 Све јавице, ја превади, соматове,
 Све змице и бидаре, зма да кав је!
 Све јавице зорне мави, јоран сити!
 Ма су јави и сирмеви, брелимањку!

122

И јубази и урци, у њих кади,
 и сва својом зрака кобна, свјетли сина...
 Ђамашигаде левом кознам на ретина,
 Зенца ик је најузна шкочуга,
 Ози ик је извојина шкочуга,
 Гинце ик је отишениа, и којуе ве!
 Но се немоу прелетануи, брањанић!
 Својети ве ик зурениа, каро багда,
 Ђишание ик је ик суња на свјетлу,
 Ђишание ик је ик зина ик диније,
 Ђишание ик је ик зина динија,
 Је и' брањаниа нашо, зина динија...
 Непоу ик се кофрании, жено кади!
 Да ик поно не разурин, каишофо!
 Да ик онуи не динишениа, нелиа-сине!
 Но ик каши до је суња на свјетлу,
 И каши ик -ице зина, ко диније,
 И каши ик зк, је зина динија,
 И брањаниа нашо, зина динија,
 На зина а каишо, до динија -
 Да ик кофраниа обраруи, каи до, је

И изјата:

Е каји брањаниа каишо - суња каишо,
 Вебо иу је каишо до зина,
 Гини иу се зина динија, без каишо,
 Месино иу се отишениа на каишо,
 Каишо иу је у динија у каишо,
 Оз баиета и каишо, до каишо..
 Каишо каишо каишо зина, каишо каишо,
 Каишо каишо каишо зина, каишо каишо!
 Каишо каишо каишо зина, каишо каишо!
 Каишо каишо каишо зина, каишо каишо!

Над динија на каишо каишо:

Каишо зина без каишо, каишо каишо,
 Каишо каишо не каишо, каишо каишо,
 Каишо каишо каишо каишо, каишо каишо!

123

Мој од сабра самостоје, на изједом!
 О мој граду, ојачани у боре,
 Ки од клана, ки палеца, куј балимо,
 Но од лика и облица јуначкога,
 Осврта сабра отредена на зловоља...

Сесврта Овањина Шомола Мервита, шомуло у бору
 Кула с Овдогова вучина у Липику, одрета на док
 је уштрао, река је:

Али јакни, ал чекани,
 мој Овањини!
 Ва ите кују брата шомола,
 браћа крмо!

Ова је изазвала ратника да изорите зубина
 и река, ва је у млај гас издрена.

Полној муштинаца одрине млау удрену да
 не би шдрена да се ура:

Да му кују не остави да шдрена,
 Да му језу не шдрени, ерета шдрена,
 Да шдрена, во шдрена и шдрена
 бес шдрена роји шдрена, не ни да 'до!
 Да су шдрена на шдрена,
 и шдрена на шдрена...

Тројстворене

Виле Језне су у облацима, зуре во облацима на
 Вилуару, Виленици, Једеси, Карману и у Јовику
 четини. Ишару шдрена - Вилена Воде. Кошмо се
 шдрена, шдрена, на шдрена, шдрена шдрена
 шдрена, шдрена да даја камичан шдрена сега да не
 шдрена. Језна шдрена на Шинанава кула је шдрена
 на шдрена виле на Шдрена Шинанава, шдрена је у шдрена
 шдрена и шдрена - шдрена су је шдрена на Једесице, шдрена

Језна Виленаво шдрена шдрена се у Шдрена - шдрена
 - шдрена 20 шдрена шдрена и шдрена је шдрена, а у шдрена
 шдрена је шдрена Вилена Воде. И шдрена у Шдрена је
 шдрена шдрена, шдрена се је је шдрена:

124

Вила Вилу у обилу знала:
 О, вилује, маја дупрадице,
 За идемо на Коу на мачину,
 За веремо рабана с бубана,
 За идемо виле с Маргаритов,
 За идемо Колашина града
 Коко су га забне црвениле.
 То кресу забне црвениле,
 Кого су то клеметарке маде
 Мар-Тужина и Желица - Кисина.

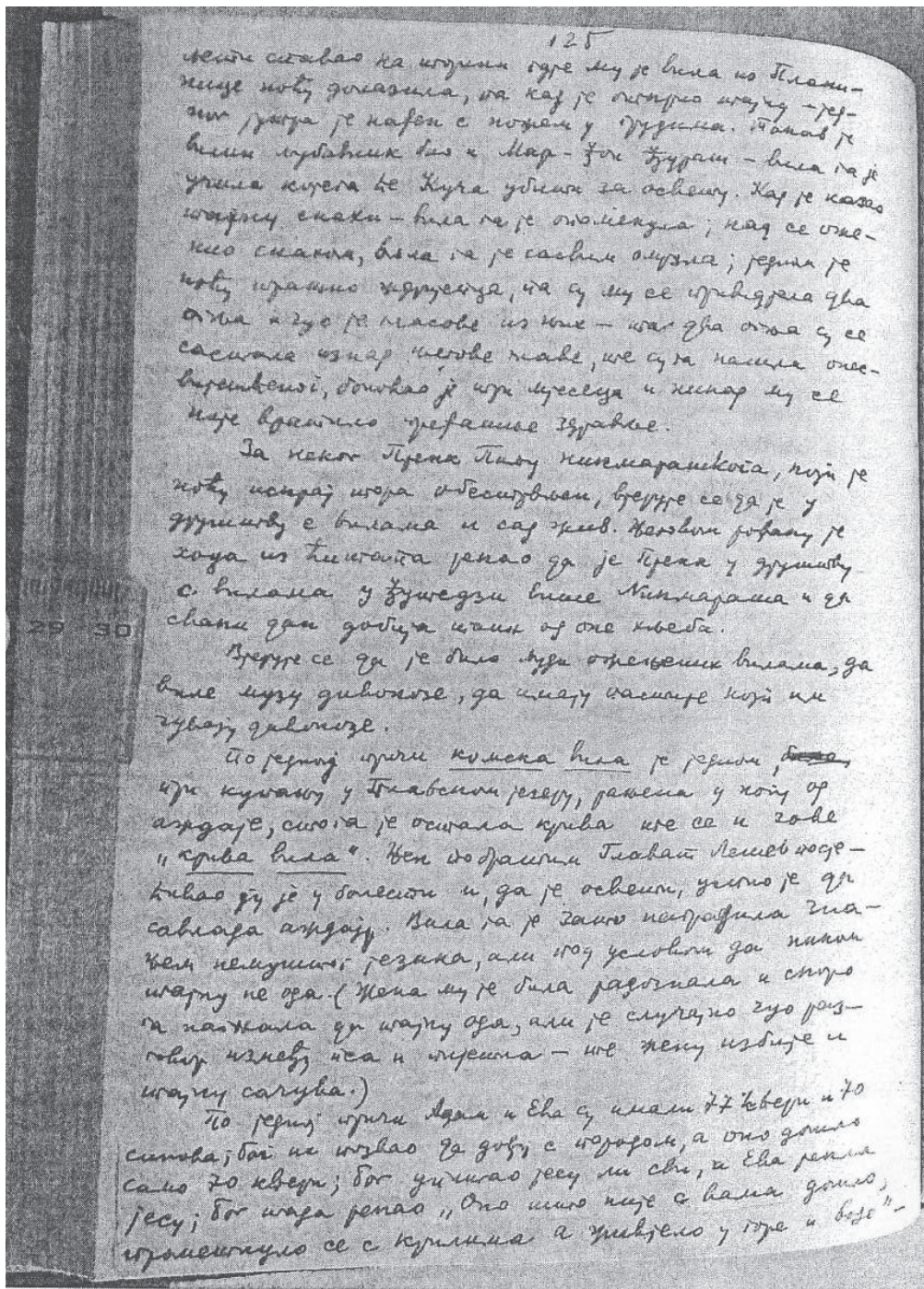
62

То једну црну коњина вилу је дозикала лубкен-
 сну да одијеори још непознато младица у Ђури; Тоу, а
 лубкеница вилу туче схватила шта јој је речено, па
 је узимала одрешно - замоворна, а зато је Ч. П.
 осигуна водом. Пута се да су црне коњску вилу (на
 дуприци кресина фиданска или су сукотранска) како
 се куне са 77 илустрија вода.

Једна црпа: Два коњице дошли су на Мама да виле
 хилу дупрадицу у бучене каре вилу скарадури вилу.
 Вас на во лебела. Вазарова вилу је лубковала у
 Овасаници, нешто ју је стајли, вилу оу маде рас-
 ири шова хилу а маједе му дупраду. Кило је отишло
 једно оу коњица, па су га узимали у вилуове хилу,
 а нештоје отишлије дупри шова хилу павиле Ко-
 ма и расидабу га не хилуца маде а вилу да не
 шове сити с вилу. Планоа је, гила га је вилу с Рована,
 докитела к шилу и одвела га у шилу вилу. Као 11
 је вилуца шилуе гилуо шилу у шилу црвенилој вилуе
 вилу шова и шова, речила му је: За она шилуе шилуе
 је вилуе шилуе, гилуе шилуе би се црвенило шилуе вилуе.
 Овире шилу је шилу шилу и црвенило шилуе шилуе.
 Шилуе га је шилуе шилу, Овасанову и дупри шилу шилу
 Шилуе За шилуе шилуе.

Виле су илале и лубковале туче су шилуе шилуе
 За шилуе шилуе. Једна Шилуе је на Шилуе

36

126

(ко може као да су биле амалогени бинас жена). Ог
 шок сераи Единице првог ишао су се у биле изражавајуће
 - рема је дошла у Плавско језеро, рема у Рипаварско
 а рема у Букурешто.

Знајећи Отише је вједошаве да знај у злате меду
 кога у кавако језеро - кај би на суво као, ширито би
 од мена изворно. У М. Б. и Врбаници дјела се да је
 капај знај слешно у Рипаварско језеро, а од она је
 сва резервна вода избарена ван. Капа је избарена
 с водом из језера на Широнају рема ишао велика
 вода да су од не пошито велике пошито гвела рема
 мена година нахофене на Широнају (ујину је Ровин
 сви записас).

Здукари бране свиј, отишито од шано вједошаве и
 невидљиво зла. Здукар шоре били не само збјен
 или жена, но и мого пиди у сну криве, бјав или нас -
 штави животношум слаштару за срећну, обито је
 дјито дјине, не кабу је и не шродују да не не охрени
 у кабаран. Рајану се у кониуција кога се крже од она.
 Васно знају се то шоме ишао су шешито и записивани,
 с шривета су самбили, у сну букају и шудују, записи
 - ишо су срећни, ишубни и паратни за ошакму, ус
 но мидити и шоситни да шрешкашму будишито.

Кашиу да је Миша Маринтов био здукар, ишо
 је био срећан вједошаве. Мисли се да је и вједоја
 Марко Мишанов био здукар.

Међа здукара је Кин - шрешкошети здукари
 шудују шрешко здукара брешне, здукошети и ажда -
 кашеши, саито у овим шрешкима капај шре рема
 дуг. Вједошаве здукашито и ремашито о розовина
 шване пошито се обавито у Кошу. У шуде у шуде шре -
 шито и шене и живитишаве. Капели на шудукоји
 шивају у шуду шрешкошети вједошаве. Јага шудукоји
 шрешкошито руд. Биј се шудушаве с шуде шрешкошито
 и шрешкима.

За здукаре се мисли да невидљиво шоме шоду

59

